
СТАТИИ

---

100 ГОДИНИ ОТ КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (неюбилейни размисли)

Маргарит Ганев*

През май 2015 г. в Страсбург бе проведена първата световна среща на дружествата по международно право. По специална покана на нейния инициатор – известния френски учен Ален Пеле, имах честта да участвам в нея в качеството ми на главен секретар на Българската асоциация по международно право. След проведени разисквания кои събития би могло да бъдат отбелязани в различните държави, стигнахме до извода, че едно от тях е стогодишнината от края на Първата световна война. С тези редове изпълнявам своя професионален дълг.

Вместо увод

В началото са отровните стрели (забранени още от „Кодекса на Ману“), но кой ли не ги използва по-късно?!

След това е „гръцкият огън“ (горящата смес, която е хвърляна при обсадата на крепости) – него никой не го забранява.

Арбалетът е заклеен като „антихуманно оръжие“ на Латеранския църковен събор през 1139 г. Да, ама ако го нямаше на въоръжение, с какво ли щеше да извоюва победите си храбрата английска армия през първите фази на Стогодишната война? Междуременно Китай „подарява“ на останалия свят барута и от него се раждат множество разновидности на взривни вещества, които достойно се представят при похода на монголите в Европа през

---

* Доцент, доктор по право.

1237 г. и при повторното завладяване на Йерусалим от арабите през 1244 г.

През 1259 г. войските на император Сун в Китай използват за първи път огнестрелно оръжие (куршуми, издухвани през бамбукови цеви).

На 12 април 1453 г. при обсадата на Константинопол османските турци използват артилерия за разрушаване на градските стени. Гюлетата са изстрелвани от дълъг осем метра топ с калибър сто сантиметра. Е, още е твърде рано за „дебелата Берта“ от Първата световна война, която трябваше да поразя Париж от осемдесет километра разстояние.

Минават годините и оръжията стават все по-смъртоносни. Има известни опити за регулиране – например Санктпетербургският протокол от 1868 г. забранява като антихуманна употребата на взривяващи се и запалителни куршуми. По време на Англо-бургската война (1899–1902) те много често са използвани, макар и двете страни енергично да отричат това. И до ден днешен боеприпасите „дум-дум“ са си „дум-дум“.

През 1915 г. германците пускат в действие огнепръскачки, което е в пряко нарушение на действащи международноправни норми. Двадесет и две години по-късно те стават любимо оръжие на фалангистите по време на Испанската гражданска война.

През същата 1915 г. за първи път в реална бойна обстановка е употребен от германците отровен газ на хлорна основа (иприт), но съюзниците също са подготвени – люизит, зарин, заман, табун и пр. биват произвеждани в големи количества, за радост на химическите корпорации и от двата воюващи лагера.

Женевският протокол от 1925 г. забрани употребата на химически оръжия, но това не попречи на Италия да ги приложи масово във войната срещу Абисиния (Етиопия) през 1935 г. Впоследствие по време на Втората световна война японците масово ги използваха на азиатските фронтове. С вероятно едно или две изключения, и то в ограничен периметър, те не са употребени на европейския театър на военните действия по време на Втората световна война. Причината не е в хипотетичното съобразяване на Германия с международното право, а в реалното отчитане, че запасите на антихитлеристката

коалиция са чувствително по-големи и ще причинят неприемливо високи загуби на немската армия.

1. Великата война

Още в Древния Рим са казвали *Si vis pacem, para bellum* („Ако искаш мир, готви се за война“).

През 1905–1906 г. се изострят отношенията между Франция и Германия по повод сферите на влияние в Мароко. С подкрепата на Обединеното кралство и Русия на конференцията в Алхезирас (Испания) от 16 януари до 7 април 1906 г. е постигнат компромис. През 1911 г. френският военен корпус завзема Фес – тогавашната столица на Мароко. Германия изпраща военен кораб в пристанището Агадир. Отново намесата на Обединеното кралство води до временно укротяване на духовете, но е ясно, че напрежението остава твърде високо.

Междувременно още през 1905 г., когато ген. Алфред фон Шлифен – началник на германския Генерален щаб, оформя своя план, той съвсем не очаква мир! Същността е ясна: бързо справяне с Франция чрез обходно нападение през Нидерландия, Белгия и Люксембург и активна отбрана срещу Русия на изток.

Този план е доразвит от Фон Молтке по линия на светкавичната мобилизация и настъпление през Белгия и Люксембург (Нидерландия е изоставена и това е много мъдро – кой иначе щеше да даде убежище на кайзер Вилхелм II през 1918 г.!).

Изстрелите в Сараево отбелязват последния етап на пряката подготовка за военни действия и обработката на общественото мнение в националпатриотарски дух.

След това започва броенето на жертвите.

Например Франция дава в периода 14–25 август 1914 г. 250 000 убити. Повече са били само при Наполеоновите войни, но все пак за години.

Русия, вярна на съюзническия си дълг, изпраща в Източна Прусия две армии, командвани от Самсонов и Рененкампф. В битката при Таненберг (26–30 август) армията на Самсонов е тотално разбита и оставя над 100 000 убити и ранени, както и около 100 000 пленници.

Същата е и участта на корпуса на Рененкампф в битката при Мазурските езера (6–15 септември).

Междувременно още на 24 август главнокомандващият френската армия Жозеф Жофре дава заповед за отстъпление към Париж.

На 30 август 1914 г. германците достигат Марна, а на 3 септември френското правителство е евакуирано в Бордо.

Все пак благодарение на саможертвата на руснаците на Източния фронт темповете на германската офанзива са забавени и първата битка при Марна (5–12 септември 1914 г.) води до частично отстъпление и до оставката на началника на генералния щаб Фон Молтке. В периода 13 септември – 10 октомври френско-британските атаки не постигат резултат срещу укрепените германски позиции. Между 22 и 25 септември немците успяват да форсират река Мъоз южно от Вердюн, а през октомври 1914 г. е завзет град Антверпен, с което цяла Белгия е окупирана.

Следва период на позиционна война, прекъсвана от време на време от германски атаки с частичен успех (при река Ипр от 29 април до 9 май, превземане на Литва и Курландия от 22 април до 25 май 1915 г.) и от англо-френски офанзиви (в Шампан – от 22 октомври до 6 ноември 1915 г.).

На 21 февруари 1916 г. започва битката при Вердюн, която продължава до ноември същата година. Според различните статистики убитите са между 500 000 и 700 000. Френски източници сочат 350 000 жертви за Франция и 335 000 за Германия.

Паралелно с това от 14 юни до 26 ноември 1916 г. се разиграва трагедията при река Сома. Британският корпус се опитва да спаси обкръжените френски части. В резултат са убити 400 000 германци, 200 000 французи и 420 000 британци. Само на 1 юли са убити 19 000 и ранени над 35 000 англичани – затова го наричат „най-кървавия ден“ в историята на Обединеното кралство. Не могат да предположат, че втори такъв ден ще има през септември 1918 г. на фронта при Дойран срещу българските войски.

През април – септември 1916 г. руската армия предприема офанзива на широк фронт (вж. по-нататък „пробивът на Брусилов“). В плен са взети 400 000 войници и офицери от Австро-Унгария. И отново са спасени съюзниците на Западния фронт.

За две години и половина от включването си във войната италианската армия напредва с цената на единадесет сражения до град Капорето по поречието на река Изонцо, който се намира на 15 километра навътре в територията на Австро-Унгария. Битката е от 24 октомври до 4 ноември 1917 г. Италианците дават около 250 000 убити и ранени и 300 000 пленници, а имат поне още толкова дезертъори: Бенито Мусолини и неговото възникващо фашистко движение са твърдо решени да изтрият „позора от Капорето“.

След това идват и другите знаменити събития – Февруарската революция в Русия и влизането на САЩ във войната на 6 април 1917 г.

От 26 март до 6 април 1918 г. е германската офанзива по линията Камбре – Сен Кентен, а от 9 до 29 април – тази във Фландрия (южно от река Ипр).

От 27 май до 2 юни 1918 г. немците овладяват значителен плацдарм (около 20 километра) по десния бряг на река Марна, от 8 до 14 юни атакуват по посока Компьен, а от 15 до 17 юли е сражението при Марна и Шампан. Силите на нападателите са изчерпани, а на защитаващите се французи също са почти накрая. Тогава става чудото с контраофанзивата на Фердинан Фош от 18 юли до края на август. След битката при Амьен (8–11 август) германците започват организирано отстъпление.

Централните сили разбират, че войната за тях е приключила.

На 29 септември 1918 г. е подписано Солунското примирие с България, в което най-тежкото условие е оставянето в плен на десетки хиляди войници и офицери като заложници.

На 30 октомври 1918 г. става факт Мудроското примирие с Османската империя, което включва нейното заличаване от географската карта на Близкия изток и Закавказието (изтегляне от Арабския полуостров, Месопотамия, Сирия, Палестина, Армения; предаване на Антантата на контрола върху Истанбул и Проливите).

Примирието с Австро-Унгария от 3 ноември 1918 г. изисква незабавно изтегляне от областите Южен Тирол, Тарвис и Идри. Италия овладява Триест (3 ноември) и Риека (5 ноември). Карл I се отказва от императорския трон на Австрия на 11 ноември, а от кралския на Унгария – на 13 ноември, и поема пътя на емиграцията.

В периода 8–11 ноември са преговорите Фош – Ерцбергер. Примирието в Компьен предвижда изтегляне на германските войски от Франция, Белгия, Люксембург, както и от Елзас и Лотарингия; отказ от договорите в Брест-Литовск и Букурещ; предаване на всички подводници и на 2000 военни самолета на Антантата. В този момент кайзер Вилхелм II благополучно се е добрал до Нидерландия, която и след войната отказва да го предаде на съюзниците от Антантата, за да бъде съден като главен военен престъпник.

И така на 11 ноември 1918 г. сраженията на Западния фронт са прекратени с подписания в Компьен документ.

II. Военните герои на големите фронтове

Едва ли моята селекция ще удовлетвори всички читатели, но съм се стремил в нея да попаднат военачалници, които наистина са оставили трайни следи.

Франция

Жозеф Галиени (1849–1916)

Участва във Френско-пруската война (1870–1871), в завладяването на Френски Судан (1881), ръководи важна мисия в Тонкин (Северен Виетнам през 1893 г.), губернатор на Мадагаскар (1896–1903).

През 1914 г. допринася за успеха на френските сили в първата битка при Марна, като дава идеята да бъдат мобилизирани всички парижки таксите за превоз на войници и военни материали до линията на фронта. Произведен в маршал посмъртно през 1921 г.

Жозеф Жофре (1852–1931)

Участва в завладяването на Френска Западна Африка и подпомага колонизирането на Мадагаскар през 1902 г.

Началник на Генералния щаб от 1911 г. Някои го сочат като най-заслужил за отбраната при Марна (септември 1914 г.), но там са също Жозеф Галиени и Фердинан Фош.

От 2 декември 1915 г. е главнокомандващ на френската армия. През 1916 г. организира няколко успешни кампании и получава маршалски жезъл, но правителството приема резултатите като незадоволителни и го замества на 12 декември същата година с генерал Робер Нивел.

Изпратен е на почетно заточение като посланик в САЩ през 1917 г. с основна задача да координира участието на американския експедиционен корпус във войната.

Фердинан Фош (1851–1929)

Преди Първата световна война е директор на Висшето военно училище. От началото ѝ поема командването на 20-и армейски корпус, а след това на Девета армия.

След успехите при Марна е издигнат за командващ на френските, британските и белгийските сили и спира германския „поход към морето“ (октомври – ноември 1914 г.), като контраатакува при Артуа. Като началник на Генералния щаб от 1917 г. той предприема пътуване в Италия, за да подпомогне италианците за минимизиране на последиците от битката при Капорето.

От 14 април 1917 г. е върховен главнокомандващ на всички съюзнически сили и по този повод е първият генералисимус на XX век. След него идват Франсиско Франко, Чан Кайши и Йосиф Висарионович Сталин.

Ръководи сраженията при Марна и е произведен в маршал на Франция на 7 август 1918 г. Подписва примирието с Германия на 11 ноември същата година в Редонд до Компьен в един пътнически вагон. Проявява великодушието на победителя спрямо германските войски: „Те се сражаваха добре, нека запазят оръжието си“. Не може да предположи, че на 22 юни 1940 г. в същия вагон и на същото място ще бъде подписано примирието между Третия райх и победената Франция.

В знак на признателност след войната Фердинан Фош получава звание „маршал на Обединеното кралство и на Полша“.

Филип Петен (1856–1951)

Преподавател във Висшето военно училище до 1910 г. Командир на Четвърта пехотна бригада в началото на Първата световна война, като завоюва авторитет в битките при Мьоз (август 1914 г.) и Марна (септември 1914 г.)

Поема командването на армията при Вердюн от февруари 1916 г. и получава голямо признание за спиране на германските атаки. На 29 април 1917 г. е назначен за началник на Генералния щаб на мястото на Робер Нивел и главнокомандващ на френската армия.

Споделя заслугите за победата при Марна през лятото на 1918 г. с Фердинан Фош, но получава маршалски жезъл едва през април 1919 г.

Заместник-председател на Висшия военен съвет (1920–1931), министър на войната от 1934 г., посланик в Испания от 1939 г. Министър-председател от юни 1940 г.

На 1 юли 1940 г. създава правителството във Виши. По примера на Адолф Хитлер, издигнал девиза „Една държава, един народ, един водач“, той сменя прословутия лозунг от времето на Великата френска буржоазна революция „Свобода, равенство, братство“ с „Труд, семейство, родина“.

Опитва се да установи връзки със САЩ и Обединеното кралство чрез неофициални емисари, но като цяло спазва линията на колаборационизъм с нацистите.

На 24 август 1944 г. е арестуван от немски специални части във Виши и преместен първоначално в Белфор, а след това в Зигмаринген (Баден-Вюртемберг).

Осъден е на смърт от Върховния съд на Франция на 15 август 1945 г., но поради заслугите му към отечеството и преклонната му възраст присъдата е заменена с доживотен затвор. Освободен е 24 дни преди смъртта му, настъпила на 23 юли 1951 г.

Германия

Паул фон Бекендорф Хинденбург (1847–1934)

Оттегля се от активна служба през 1911 г., но е призован по спешност да поеме командването на Осма армия в Източна Прусия през август 1914 г. След победите при Таненберг и Мазурските езера става военен идол и получава звание „фелдмаршал“.

След освобождаването на 29 август 1916 г. на ген. Фалкенхайм като началник на Генералния щаб поема този пост до края на войната. Същевременно е главнокомандващ на армията до юли 1919 г.

През 1925 г. е избран за президент, а след това е убедително преизбран – 1931 г. Именно той назначава Адолф Хитлер за канцлер през януари 1933 г.

Ерих Фридрих Вилхелм Лудендорф (1865–1937)

Стига до звание „майор“ чак на 41 години – през 1906 г. Като генералшабен офицер става инициатор на важни промени в

т.нар. план „Шлифен“. Получава известност с плана за превземане на Лиеж през 1914 г., а след това е началник-щаб на Осма армия. Има значителни заслуги за победите в Източна Пруссия.

На 29 август 1916 г. е назначен за главен генерал-квартир-майстер. Тандемът Хиндебург – Лудендорф устоява до края на войната. След това пътищата им се разделят, като след сключването на примирието Лудендорф бяга в Швеция.

Участва в т.нар. пуч на Кап през 1920 г. (неуспешен опит за преврат на десния германски журналист Волфганг Кап с подкрепата на ген. Фон Лютвиц и някои лидери на разпуснатия след войната Корпус на запасните офицери; на 13 март 1920 г. е обявено националистическо правителство начело с Кап като канцлер, но избухва обща стачка, която довежда до свалянето му на 17 март същата година). Като краен екстремист Лудендорф е свързан и с Мюнхенския пуч на Адолф Хитлер на 8–9 ноември 1923 г. Какъв парадокс! В първата редица на националсоциалистите маршируват един до друг генералът и ефрейторът.

След 1925 г. се оттегля от политиката.

Русия

Алексей Брусилов (1853–1926)

Без съмнение това е най-заслужилият руски военачалник по време на Първата световна война. В периода юли – октомври 1916 г. ръководи атаката срещу Германия и Австро-Унгария по целия Източен фронт. Това е новост, която и до ден днешен се изучава във военните академии, тъй като до този момент е било прието да бъдат предприемани действия само в ограничени, но признати като стратегически важни райони на бойната линия. Затова остава нарицателно понятието „пробив на Брусилов“, а във военната история е прието, че тази офанзива е равностойна само на битките при Марна. Успехите на руската армия довеждат след дълго колебание до включването на Румъния във войната на страната на Антантата.

След Февруарската революция през 1917 г. Алексей Брусилов става главнокомандващ, а след Великата октомврийска социалистическа революция преминава на страната на съветската власт, като дава пример на още около 4000 генерали и адмирала да го последват. През 1920 г. призовава офицерите и войниците от армията на

барон Врангел да преустановят съпротивата, за да бъде запазена „Майка Русия“.

От 1922 г. е главен инспектор на кавалерията. Умира през 1926 г. вследствие на обострено сърдечно заболяване.

Лавър Корнилов (1870–1918)

Като подполковник е изпратен в действащата армия по време на Руско-японската война (1904–1905). Считан е за един от военните герои поради проявена лична смелост и стратегическа находчивост.

От началото на Първата световна война е командир на Четиридесет и осма пехотна дивизия, но е взет в плен от австроунгарците. Предприема опити за бягство и успява на третия път.

Отново е на бойната линия, като от септември 1916 г. командва Двadesет и пети армейски корпус на Югозападния фронт. След това генерал-лейтенант Лавър Корнилов е назначен с царски указ за началник на Петроградския военен окръг.

След Февруарската революция остава на активна служба, като от 7 юли 1917 г. е командващ на целия Югозападен фронт. Временното правителство го назначава на 18 юли същата година за върховен главнокомандващ на руската армия, защото разчита на високия му авторитет сред офицерите и войниците.

На 26 август 1917 г. са получени сведения за готвен от него преврат, който да сваля Александър Керенски от власт и да доведе до обявяване на Корнилов за военен диктатор. Арестуван е в продължение на повече от два месеца, но отново успява да избяга и се включва активно в редиците на Бялата гвардия. Убит е при шурма на Екатеринодар през пролетта на 1918 г.

Антон Иванович Деникин (1872–1947)

Постъпва в армията едва на 15 години. Достига чин „майор“ по време на Руско-японската война. През февруари 1917 г. като генерал-лейтенант е назначен за заместник-началник на Генералния щаб.

След Великата октомврийска социалистическа революция участва активно в гражданската война като командващ на т.нар. Доброволческа армия. През февруари 1919 г. успява да окупира по-голямата част от Закавказието, през август настъпва в Украйна, ка-

то на 2 септември превзема Киев и малко по-късно достига на 250 километра от Москва.

През декември 1919 г. търпи редица поражения и е принуден да оттегли остатъка от силите си в Кавказ. През пролетта на 1920 г. оставя командването в ръцете на барон Врангел и напуска Русия (първоначално се установява в Истанбул, а малко по-късно във Франция). В годините на емиграция запазва привързаност към руските национални ценности и дори често е обвиняван в краен национализъм. Категорично отхвърля предложението на Адолф Хитлер да застане като символ начело на руски военен корпус в състава на немската армия по време на Втората световна война.

Александър Василиевич Колчак (1870–1920)

Сериозната му военна кариера започва при отбраната на Порт Артур през 1904–1905 г. по време на Руско-японската война. Контраадмирал с редица забележителни победи в периода 1914–1915 г. в Балтийско море. Вицеадмирал и командващ на Черноморския флот от края на 1916 г. Типичен представител на старата военна школа, той не приема Октомврийската революция. След кратка емиграция се присъединява към т.нар. Общоруско правителство в Сибир, в което заема поста министър на войната и постига в началото значителни военни успехи. От ноември 1918 до края на 1919 г. официално е обявен за върховен управител на Русия. В началото на февруари 1920 г., изоставен от войските си, е заловен, съден по бързата процедура и разстрелян в Иркутск.

III. Нашите герои

Климент Бояджиев (1861–1933). Генерал-лейтенант

Адютант в щаба на Западния корпус по време на Сръбско-българската война (1885). През Балканските войни командва дивизия. От 1913 до 1914 г. е министър на войната.

Начело е на Първа армия (1915–1916) при решаващите битки за овладяване на Македония. Под негово командване са превзети Зайчар, Битоля и Охрид. Ръководи Леринската (Чеганската) операция. Не толерира предизвикателното поведение на германските и австроунгарските съюзници и услужливо е отстранен през 1916 г.

Георги Тодоров (1858–1934). Генерал от пехотата

Родом от Болград – по-голям брат на академик Александър Теодоров-Балан. По време на Руско-турската освободителна война се присъединява към Българското опълчение. В Сръбско-българската война е началник на Летящия отряд. По време на Балканските войни е командир на Седма пехотна рилска дивизия. Командир на Втора и Трета армия (1915–1917). Помощник-главнокомандващ на армията (1918), който замества Никола Жеков в последния месец на военните действия.

Сава Савов (1864–1940)

Командир на рота в Седми преславски полк по време на Сръбско-българската война. Командва Двадесет и втори пехотен полк през Балканските войни, а през Първата световна война – Пета дунавска дивизия, Трета армия – от 1917 г., и Четвърта армия – от 1918 г. Министър на войната от юли 1918 г. Съветник на царя по военните въпроси. Получава звание „генерал от пехотата“ през 1919 г.

Стефан Тошев (1859–1924). Генерал от пехотата

Първороден син на възрожденската учителка Анастасия Тошева. Участва в Българското опълчение. По време на Сръбско-българската война ръководи дружина в боевете при Сливница. През Първата балканска война е начело на Първа пехотна софийска дивизия, а през Втората балканска – на Пета армия. Командва Трета армия в Първата световна война и постига изключителни успехи за освобождаването на Добруджа. Вследствие на интриги на германските съюзници е освободен от поста през 1918 г. Публикува редица материали, посветени на войната, като изключително силна по въздействие е книгата „Победени, без да бъдем бити“.

Иван Колев (1861–1917). Генерал-лейтенант

Родом от Бесарабия, той е особено съпричастен с каузата за освобождаване на Добруджа. Като командир на конната дивизия на Трета армия постига поредица от блестящи победи на Добруджанския фронт. Ще останат завинаги думите му: „Кавалеристи! Бог ми е свидетел, че съм признателен на Русия, загдето ни освободи. Но какво търсят казаците в нашата Добруджа? Ще ги бием, както всеки враг, влязъл в скъпото ни отечество.“

И ги би!!!

За съжаление, коварна болест го отнема преждевременно, но от друга страна, той не може да види разбитите ни национални надежди.

Стефан Нерезов (1867–1925). Генерал от пехотата

Помощник началник-щаб в Първата балканска война и началник-щаб във Втората балканска война. Изпаднал във временна немилост, от 1914 до 1918 г. е командир на Девета плевенска дивизия. След това се налага да бъдат използвани всичките му качества и командва последователно Първа и Трета армия. Един от малкото военачалници, останали на служба след 1918 г. Началник на Генералния щаб на Българската армия (1919–1920).

Владимир Вазов (1868–1945). Генерал-лейтенант

През 1918 г. достига само до командването на Девета плевенска дивизия, но остава завинаги като „героя от Дойран“.

В 6:00 ч. сутринта на 16 септември 1918 г. започва нападението по линията Дойран – Струмица. През този ден са изстреляни 33 000, а на следващия – 31 000 снаряда.

Около 4:35 ч. сутринта на 18 септември две британски и две гръцки дивизии атакуват фронт с ширина около три километра. Срещу тях стои само Девета плевенска дивизия на генерал Владимир Вазов.

Този и следващия ден британското командване нарежда поредица от нападения с отровни газове. Българите устояват и на бойното поле падат според различни източници между 10 000 и 15 000 убити противници. Това без съмнение е най-голямата ни победа в Първата световна война.

По покана на Британския легион е в Лондон на 10 май 1936 г. за конгрес на ветераните от „великата война“. При посрещането му фелдмаршал Милн го поздравява за „храбростта и джентълменството“, а двадесет и девет бойни знамена са сведени пред него в знак на високо уважение.

Константин Жостов (1867–1916). Генерал-майор

Началник-щаб на обединените Първа и Трета армия в Балканската война. Началник на Генералния щаб от 1915 г. С право е считан за изключителен военен стратег. Нелепо умира от възпален апендикс на 31 август 1916 г. в Кюстендил. Последните му думи са

„Успяхме ли да вземем Чеган?“ (възлова позиция на Македонския фронт).

Никола Жеков (1864–1948)

Началник-щаб на Втора армия през Балканската война, министър на войната (август – октомври 1915 г.), главнокомандващ на действащата армия (1915–1918). Не е лишен от определени качества и се опитва да противодейства на германския съюзник в някои критични моменти, но едновременно с това си запазва репутацията на убеден германofil. През 1921 г. е съден като един от основните виновници за Втората национална катастрофа. Случаен ли е фактът, че освен Фердинанд I той е другият човек с персонална пенсия от Адолф Хитлер?! Кой ли го извежда през 1944 г. от България?!

Все пак историческата обективност ме задължава да посоча поне още няколко фигури, които наричам „големите отсъстващи“ по време на Първата световна война. Без съмнение тогава нашата армия не може да разчита на утвърдени военачалници.

Радко Димитриев (1861–1918). Генерал от пехотата

Както е добре известно, той е един от най-активните участници в детронацията на Александър Батенберг, което го принуждава да емигрира в Русия за дълъг период от време. През Първата балканска война ръководи блестящите военни операции при Лозенград, Люлебургас и Бунархисар. След това е пълномощен министър в Санкт Петербург, но при започване на Първата световна война отново застава под руските военни знамена.

Георги Вазов (1860–1934). Генерал-лейтенант

Сражава се в Сръбско-българската война. През август 1886 г. взема активно участие в детронацията на княз Александър I Батенберг, след което емигрира в Русия и около десет години служи в руската армия.

Командир на източния сектор при обсадата на Одринската крепост, като съдейства за превземането ѝ. За кратко време е министър на войната (1913).

Никола Иванов (1861–1940). Генерал от пехотата

Началник-щаб на Българската армия (1894–1896), министър на войната (1896–1899). По време на Балканските войни командва

Втора армия, която превзема Одрин. През 1915 г. подписва гражданския призив на група общественици срещу влизането на България като съюзник на Централните сили в Първата световна война.

IV. Равносметката

През 1914 г. във войната участват общо девет държави със 732 милиона население (Германия, Австро-Унгария, Турция, Сърбия, Черна гора, Франция, Обединеното кралство, Русия и Япония). През 1918 г. държавите са вече тридесет и три с 1,5 млрд. жители, което е над 80 % от цялото световно население. Включват се Китай, Сиам (Тайланд), Хеджас (Саудитска Арабия), както и дежурните латиноамерикански републики, без да допринесат каквото и да било за успеха на Антантата, но да се броят сред победителите.

Мобилизирани са общо над 73 милиона души, от които загиват около 10 милиона души, ранени са около 20 милиона, а освен това в различна степен са засегнати над 10 милиона цивилни, макар това да е последният голям военен сблъсък с ясно разграничение на фронт и тил.

Според различни източници безвъзвратните жертви са между 1 700 000 и 2 000 000 за Русия, между 1 700 000 и 1 900 000 – за Германия, между 1 400 000 и 1 500 000 – за Франция, над 1 000 000 – за Австро-Унгария, 800 000 – за Обединеното кралство (включително доминионите), около 600 000 – за Италия, близо 115 000 – за САЩ.

В края на XX в. учени изчислиха, че процентът на убитите във войни в последните две столетия нараства неколкостратно на всеки тридесет-четиридесет години.

Така например в периода 1820–1859 г. при население на планетата 1 млрд. са водени 92 войни и са убити около 800 000 души (по-малко от 0,1 процента); през 1860–1899 г. при население 1,3 млрд. са водени 106 войни с 4 600 000 жертви (0,4 процента); от 1900 до 1920 г. при население към 2 млрд. войните са близо 100, а жертвите 25 000 000 (над 1,2 процента).

Американският военен експерт адмирал Х. Екълз сочи в свои изследвания от 70-те години на XX в., че средната стойност за изваждане на вражески войник извън строя по време на Наполеоновите войни е 3–4 хиляди долара, а през Първата световна война

достига 20 000 долара. В условията на Втората световна война е вече десет пъти по-голяма.

Изчисленията са на база на обезценяването на щатската валута в течение на времето и са съобразени с референтния курс на долара по време на публикацията в сравнение със съответния исторически период. Доларът се обезценява, но отнетият човешки живот „поскъпва зловещо“.

През Първата световна война, с оглед на факта къде са водени бойните действия, е закономерно Франция да е най-пострадалата. Загубите в убити са 10 процента от активното население и 27 процента от мъжете на възраст между 18 и 27 години. При добавяне на около 3 000 000 ранени, от които 750 000 остават инавалиди за цял живот и още 125 000 са с невъзвратими ментални поражения, е ясно, че Франция е от най-пострадалите държави.

На този фон е нужно да бъде обърнато внимание на още един факт. През 1911 г. във Франция са регистрирани 1 200 000 имигранти. През 1921 г. те стигат до 1 500 000, през 1926 – 2 400 000, и през 1931 – 2 700 000. Това означава, че от 1 процент от активното население имигрантите стават 4 процента след десет години и близо 7 процента след още десет години.

Какви са жертвите на България?

През Първата балканска война за около осем месеца даваме 33 219 убити и 53 465 ранени, а по време на Втората балканска война със „съюзниците разбойници“ има 20 606 убити и 50 303 ранени. За почти три години в Първата световна война падат 101 224, а са ранени 155 026. Това означава, че всеки трети от мобилизираните е жертва. Статистиката не включва починалите по време на няколкогодишното принудително заложенчество български военни (около 25 000 души оставят костите си на о. Корсика и на гръцките острови в Егейско море).

Позволявам си да цитирам тези данни, защото съм сигурен в неоспоримата прецизност и педантичност на изключително авторитетния историк академик Георги Марков, който ги посочи в двутомното издание от 2016 г. „Голямата война и българският меч над балканския възел 1914–1919“.

Уинстън Чърчил пише, че „...това не беше война на правителствата, а на народите“ (вж. „Мемоари“, Т. I. С.: ИК „Труд“, 1993, с. 26).

Както народите, така и правителствата платиха твърде висока цена.

V. За международното хуманитарно право и още нещо

През 1857 г. Джузепе Гарибалди основава Италианската национална асоциация с цел да бъде подготвено и осъществено обединението на Италия.

През 1858 г. първият министър на крал Виторио Емануеле II – Камило Бензо Кавур, се среща с император Наполеон III в Пломбие в условия на изключителна секретност и договаря коалицията срещу Австрия. Войната започва скоро след това, а на 24 юни 1859 г. е решителното сражение при Солферино (южно от Милано), в което няма ярко изявен победител, но в замяна на това са дадени много човешки жертви.

Гражданинът на Женева Жан-Анри Дюнан посещава по-късно бойното поле и в „Спомен за Солферино“ пише: „Това е една месарница, една битка на подивели животни, луди и жадни за кръв“ (Jean-Henry Dunant. *Un souvenir de Solferino*. Ed. Julef Fick. Geneve, 1862, p. 17).

Жан-Анри Дюнан, Гюстав Мойние, ген. Гийом-Анри Дюфур, д-р Луи Апия и д-р Теодор Мануар основават Международен комитет за подпомагане на ранените, който провежда първото си заседание на 17 февруари 1863 г. и отправя апел за осъществяване на хуманитарен форум. Всъщност с това е положено началото на организацията на Червения кръст.

На 26 октомври същата година ген. Дюфур открива Женевската конференция, на която присъстват 36 души, от които 14 правителствени делегати, 6 представители на неправителствени организации, 7 индивидуални участници.

Въз основа на нейните решения започва създаването на национални дружества. Първото е учредено в края на 1863 г. във Вюртемберг; през 1864 г. – във Великото херцогство Олденбург, Белгия и Прусия (!), а през 1866 г. – в Нидерландия. Следват с малки ин-

тервали Дания, Франция, Мекленбург-Шверин, Испания, Хамбург и Хесен.

Междувременно на 22 август 1864 г. е открита за подписване Конвенцията за подобряване на участието на ранените военнослужещи в сухопътната война. Тя поставя началото на съвременната нормативна уредба на международното хуманитарно право.

В първата Хагска конференция на мира, проведена през 1899 г. по инициатива на руския император Николай II, участват представители на 27 държави. Тя приема три конвенции и три декларации.

Втората такава конференция е свикана под патронажа на президента на САЩ Теодор Рузвелт през 1907 г. и събира делегати от 43 държави. В нейния актив са 13 конвенции и една декларация.

Планирана е и трета конференция, но преди да бъде реализирана, загърмяват оръдията през 1914 г. и всички мирни помисли, доколкото въобще ги е имало, отиват по дяволите.

Какво ли щеше да напише Анри Дюнан след посещение на фронтите от Първата световна война!?

Епилог

Всъщност Първата световна война не свърши на 11 ноември 1918 г. Тя просто еволюира в следващ глобален конфликт, само че с много повече жертви и разрушения. По повод подписването на Версайския договор Фердинан Фош саркастично заявява: „Това не е мир. Това е двадесетгодишно примирие“.

После дойде Втората световна война, а след нея и Студената война, която на няколко пъти едва не стана „гореща“.

След срещата на най-високо равнище между държавните ръководители на СССР и САЩ през 1972 г., която положи началото на регулирането на стратегическите ядрени въоръжения, респ. на системите за противоракетна отбрана, авторитетният International Herald Tribune излезе със заглавие „Брежнев и Никсън заровиха томахавката на войната“. Десет години по-късно Роналд Рейгън тръгна да я изравя, но все пак се спря. Договорът за ракетите със среден и малък обхват на действие от 1987 г. беше признат за най-голямото постижение в сферата на регулирането на въоръженията и отбеляза символично края на Студената война.

Сега един „голям лидер“ на още „по-голяма демокрация“ почва пак да копае. Явно е забравил библейската мъдрост „Който копае гроб другиму, сам пада в него“.

Неслучайно Пол Крейг Робъртс – заместник-министър на финансите в администрацията на Роналд Рейгън, публикува през август 2018 г. статия „Ще защити ли Путин Русия от униженията на САЩ?“. В нея е констатирано, че руснаците и китайците засега не са почнали да играят с козовете си.

При поредната си среща с Джон Болтън през октомври 2018 г. Владимир Путин се пошегува със символите на герба на САЩ, който показва орел, държащ маслинов клон в единия нокът и няколко стрели в другия. Руският лидер постави въпроса дали всички маслини са изядени и са останали за употреба само стрелите.

В застоиния период на социализма, който все не успяваше да се развие толкова бързо, колкото предричаше през 50-те години на ХХ в. Никита Сергеевич Хрущов, пак беше актуално сравняването на измислени, но символични национални гербове. В популярния анекдот този на САЩ бе описан като мушмула (колкото повече загнива, толкова по-вкусна става), а на СССР – като амурче с лък в ръцете (може да сме голи, но сме въоръжени).

Нормалните хора разбират, че военният паритет е факт и не може да бъде разбит. След като президентът Доналд Тръмп се закали да преразгледа Договора за ракетите със среден и малък обсег на действие или да предизвика излизането на САЩ от него, кризата е отново в остра фаза. Американската подкрепа за инсталирането на системи за противоракетна отбрана от Полша до Румъния също срива едно от най-ранните достижения на „разведряването“ и ни връща в онези години на опити за милитаризиране на Космоса, които покойният вече сенатор Едуард Кенеди нарече „звездни войни“ – по аналогия с прочутата поредица на Джордж Лукас. Още тогава СССР даде да се разбере, че има възможности за несиметрични отговори. Сега това важи в още по-голяма степен.

В навечерието на срещата на световните лидери в Париж по повод 100-годишнината от края на Първата световна война в „Независимая газета“ публикува водеща статия „Русия и САЩ ще обсъдят ТРЕТАТА СВЕТОВНА на 100-годишнината от края на ПЪРВАТА“. Дали им остана време на лидерите, които съзнателно

се държаха твърде дистанцирано по време на събитието, да говорят на официалния обяд между омарите и птичите деликатеси с картофи нещо по този въпрос, не ни е известно.

Известно ни е обаче, че на зададения на Алберт Айнщайн въпрос какви оръжия ще бъдат използвани при третата световна война, той отговорил: „Не мога да преценя, но за четвъртата световна война съм сигурен, че ще бъде водена с камъни и дървени сопи“.

P.S. Със специална благодарност към колежата Иван Казаков за неговия ценен принос